

(əvvəli ötən sayımızda)

İ. Qelb Subir və Elam rəsindəki əlaqəyə daha da aydınlıq gətirərək yazır: "Yeni assur dilində Subartu sumer mixi işarəsi ilə "su-qir", Elam isə "sa-qir" ideoqramları ilə ifadə olunmuşlar. Bu iki ölkə arasında yaxın əlaqə qədim mətnlərdə də əks olunmuşdur. Qədim mətnlərin coğrafi siyahısında Subartu ölkəsi Anşanı da əhatə edir. Bu mətnlərdə birgə Subar və Anşan krallığından bəhs olunur, astroloji əlamətlərdə də bu iki ölkə yanaşı qeyd edilir. (İ. Qelb, 1944, Səh. 86)

Qərbi Doğu Asiyanın qədim topomimikasına həsr etdiyi məqalədə subarlara məxsus Aqpani dövlətinin adını qeyd edir. (İ. Qelb, 1938, Vol. 55)

Spayserin fikrinə görə Mesopotamiya substrat əhalisi subirlər də daxil olmaqla əsas etibarən asiatic və ya yafetik tərkibdən ibarət idilər. Onlardan sonra samilər Mesopotamiyaya daxil oldular və ən nəhayət e. q. 2000-ci ildə isə subirlər kimi asiatic və ya yafetik olan hurrilər gəldilər. Hurrilərin yerləşmiş olduqları ərazi sumer mətnlərində Subir adlanır. Mesopotamiyanın şimalı və qonşu ərazilər mixi mətnlərdə Elam, Quti, Subir, Ammarru (Mar-tu) və Sutium kimi adlarla adlanırlar. Bu ölkələr erkən Sumer tərəfindən siyasi birliklər şəklində qruplaşdırılmışdır. (Mürtder F., 1891, Səh. 124)

Alman assuroloqları Hommel və Mürtder də Sutu ölkəsi haqqında bəhs edirlər. Adın kökünü Su kəliməsinin təşkil etdiyini, "tu" sonluğunun isə yer anlamı daşıdığını yazır. Su ölkəsi Subarların bir hissəsi idi. Lakin bəzi müəlliflər Sutileri, yəni Su-tu xalqını inadçılıqla heç bir arxeoloji və linqvistik dəlil gətirmədən sami amorilərə aid edirlər. Ancaq-görkəmli assuroloqların gətirdiyi dəlillər bu xalqın samilərə heç bir aidiyyətinin olmadığı və onların Subir etnosunun tərkibinə aid olduğunu göstərir.

Akkad sülaləsinin hakimiyyəti dövründə Subartu Mesopotamiya bütün quzey ərazisinə şamil edilirdi. Həmin dövrdə Subartu Qutini və hətta Lullubinin bir hissəsini əhatə edirdi. Subir adının necə yarandığını biz indi müəyyən edə bilmirik, yəqin ki, bu ad Elamın namir adı kimi sumerlər tərəfindən müəyyən edilmişdir. (Mürtder F., 1891, Səh. 126)

Subir ərazisi davamlı olaraq Assuriyalıların hücumlarına məruz qalırdı. E. q. 1360-cı ildə Assur kralı Belnirari Subar ölkəsinin yarısını işğal etdi. (Mürtder F., 1891, Səh. 145)

Assuriya Subartunu tabe etmək üçün uzun illər ərzində ora hərbi yürüşlər təşkil edərək mübarizə aparmışdır. I Tiqlatpalasar (e. q. 1114-1076) itaət etməyən Subartuya qarşı böyük hərbi yürüşü zəfərlə başlatdı-

rüşlər təşkil edən Assur krallarının yolu Dəclə çayı ətrafında yerləşən Subar ölkəsi üzərindən keçirdi. E. q. X yüzillikdə Assur kralı II Tukilti Ninnurta yazırdı: "Subria ölkəsindən Nairi ölkələrinə qədər uzanan yüksək dağlarla əhatə olunmuş bölgəni ələ keçirdim və orda ələ keçirdiyim qənimətləri Assura apardım". Subiria həm quzey yolu üzərindəki strateji ərazi kimi, həm də zəngin təbii ehtiyatlara malik ölkə kimi Assuriya üçün böyük önəm daşıyırdı. Assur kralları ölkələri üçün lazım olan ağac

Ələsgər Siyablı

Assur zülmünə davam gətirə bilməyərək Assuriyadan və Urartudan qaçan çoxsaylı insanlar dağlıq və meşəlik ölkə olan Subirə sığınmışdılar. Lakin Nabupalassarın loğlaqla iddiasına rəğmən tarixi mənbələr Subir dövlətinin məhv olmadığını və öz varlığını uzun illər ərzində qoruyub saxladığını qeyd edirlər.

Əhəməni şahı II Kambizin (e. q. 530-522) dövründə Subar dövləti mövcud idi və o öz kitabəsində də keçirdiyi Subartı əsirlər haqqında bəhs edir.

Assuriya dövlətinin qonşu ölkələrə qarşı apardığı amansız işğalçılıq siyasəti, qonşu dövlətlər arasında davam edən dağıdıcı savaşlar regionun bir çox xalqların öz yurdlarını tərk edib daha təhlükəsiz ərazi

la Xəzər dənizinin şimalında yaşadıqları haqqında məlumat verirlər. Savirlər bulqar boy birliyinin tərkibinə daxil olaraq bölgənin ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak etmişlər. Hun konfederasiyasına daxil olan savirlər sonradan Volqa Bulqar dövlətinin əsas aparıcı etnoslarından biri olmuş, tatar və çuvaş xalqlarının etnogenezində mühüm rol oynamışlar. Sibir adı da savir/subir adından yaranmışdır.

Sumer etnosunun kökünü təşkil edən Su xalqı isə Subirlərdən fərqli olaraq Mərkəzi Asiyada, Türkiyədə, Çin sərhədləri yaxınlığında Çu və ya Su adı altına yaratdıqları qüdrətli dövlət Çin sənəmlərində öz əksini tapmışdır. Makedoniyalı İsgəndərin Hindistana yürüşü zamanı Türkiyədə Su xaqanlılığı ilə savaşı haqqında qaynaqlarda bilgilər mövcuddur. Sumerlərin hökmran sülalə boyunu təşkil edən Kəngərler e. q. IV yüzillikdə Türkiyədə qədim Çin mənbələrində adları Kanqyu/Kanqa şəklində keçən dövlət yaratmışlar.

Ş. Günaltay subir/subar sözünün "çay arası" mənası ifadə etdiyini ya-

Dünya tarixinin Turan dövrü

Şi zaman Xatti ölkəsinin 4 min Kaşka və Urumu qonşunu tərəfindən ələ keçirilmiş bu ölkənin bəzi bir şəkilə onə tabe olduğunu bildirir. II Assurbanipal tabe etdiyi ölkələrin sırasında Subartunun da adını çəkir. Babil mətnlərində Assuriya Subartu, əhalisi isə subar adlandırılır.

Gec dövrlərdəki Assur mətnlərində Subartu Şubriya şəklində ifadə olunur. Şubriya indiki Muş şəhərindən cənub əraziləri və Vanın şərq ərazilərini də əhatə edirdi. (Trevor Bryce, 2009)

Artur Unqrad Midiyalıların subar dilində danışdığını yazır. Ümumiyyətlə, Əhəmənilərin bütün kitabələrində Assur adı bu ərazinin daha qədim adı olan Atur şəklində ifadə olunur. Subarlar uzun illər ərzində öz dövlətlərinin mövcudluğunu qoruyub saxlamışlar.

E. q. I minillikdə bölgənin iki güclü dövləti olan Assur və Urartu arasında Subar və ya assur mənbələrində Subriya adlanan ölkə bir tampon dövlət mövqeyinə malik idi. Böyük ehtiyac hiss etdiyi xam maddə mənbələrini ələ keçirmək üçün quzey və doğu ölkələrinə hərbi yu-

ve mədəni məhsullarını burdan əldə edirdilər. Subar kralı biri güneydə, digəri quzeydə olan Assuriya və Urartu dövlətləri ilə münasibətdə tarazlı bir siyasət yürütməyə cəhd edirdilər. (Buket Beşikçi, Muhammet Akdoğan, 2018, Səh. 140)

E. q. 609-cu ildə Babil çarı Nabupalassar Midiya ilə birlikdə Assuriyanı işğal etməsi şəraitində yazdığı mixi lövhədə Assuriya adı çəkilmiş və onun yerinə ölkə öz qədim Subar adı ilə qeyd olunur. Bəzi müəlliflər qədimdə İkiçayarasının bütövlükdə Subir və ya Subartu adlandırıldığını qeyd edirlər. Nabupalassar Assuriyanı tam işğal etdikdən sonra qurduğu yeni dövlət ərazisindən subirləri qovmuşdur. Nabupalassar yazır ki, mən subirləri öldürdüm və bu düşmən ölkəsini zibilliyə və xarabalığa çevirdim. (Streck M. 1916, Səh. 421, 422)

lərdə məskunlaşmalarına səbəb olmuşdur.

Subir və Suların eyni xalq olduğu və ya eyni etnosə mənsub iki qoldan ibarət olduqları haqqında iki fərqli fikir mövcuddur. Tarixin sonrakı dövründə sabir/savirlər və su xalqı iki müxtəlif boy kimi tarix səhnəsinə qədəm qoyaraq türklərin tarixində önəmli rol oynayan etnoslara çevrildilər.

Yüz illər boyunca bu savaşlardan ən çox zərər gören etnoslardan biri olan sabir/subarların böyük hissəsi öz yurdlarını tərk edərək müxtəlif istiqamətlərdə köçlərə məruz qalmışlar. Onların bir hissəsi Azərbaycana gələrək burda məskunlaşmış, digər hissəsi Volqa və Ural çayları hövzəsinə köç etməyə məcbur olmuşlar. Mənbələr eramızın II əsrində subar/sabir boylarının savir adıyla

zır. Sözün birinci hissəsi olan Sub qədim türkcədə "su" demək olduğu kimi aru da "ara" deməkdir. (Ş. Günaltay, Yaxın Şark II, Nihat Çetinkaya, 1996, Səh. 4)

Azərbaycan tarixi əsərində Subir/Subar adlarının türk mənşəli olduğu və etnonimin başındakı sub/suv sözünün qədim türk dilərində "su, çay" mənasında işləndiyi, sonrakı ir/ar isə "ər, kişi" mənası daşıdığı yazılmışdır. Ola bilsin ki, qədim zamanlarda su və çay kənarlarında yaşayan türk tayfaları əraziyə uyğun olaraq belə adlandırılırlar. (Azərbaycan tarixi, 1994, səh. 80)

Assuriya dövlətinin qonşu ölkələrə qarşı apardığı amansız işğalçılıq siyasəti bir çox xalqların öz yurdlarını tərk edib daha təhlükəsiz ərazilərdə məskunlaşmalarına səbəb olmuşdur. Bu işğallara ardıcıl şəkildə məruz qalan Subir etnosunun müəyyən hissəsi müxtəlif ərazilərə köçlərə məcbur olmuşlar. Subir/Subarların bir qolu da İtaliyanın güneyinə Kalabriyaya köçərək orda öz dövlətlərini qurmuşlar. Subari adlanan bu dövlət e. q. 721-ci ildə Kalabriyanın şərq sahillərində qurulmuşdu. İtaliya Subarlarının mənşəyi haqqında fərqli fikirlər mövcuddur. Onları dəniz xalqlarından olan axeylər hesab edirlər. Digər bir fərziyyəyə görə onlar hattilərin ahiyyə adlanan bir tayfası idilər və yunanlılara aid deyildilər, qədim Miken mədəniyyətinə mənsub idilər. Lakin bütün fərziyyələrdə Subarilərin şərqdən – Kiçik Asiyadan gəldikləri yəqin idi.

Zəngin və təmərəqli həyat sürməyi sevən Subarisillərin işğalçılığı öz dövrlərində bir zərb-məsələ çevrilmişdir. Sibaris çox vətəni bir ticarət mərkəzi idi və e. q. 510-cu ilə qədər "Sy" hərflərinin və hər iki tərəfində "çay tənəsi" simvolu olaraq öküz təsvirlərinin həkk olunduğu öz pul vahidləri olan sikkələrini buraxırdı. Məlum olduğu kimi öküz obrazında təsvir olunan Tur qədim turani xalqların epimni idi. Strabonun da yazdığı kimi Sibaris şəhər dövləti 25 şəhər polisini və dörd yerli tayfaları öz hakimiyyəti altında birləşdirən kiçik bir imperiya təşkil edirdi.

(ardı gələn sayımızda)